

REFORMĀCIJAS ATBALSTĪTĀJS TUKUMNIEKS DĪTRIHS BUTLARS (?–1537) UN CĒSIS

Inta Dišlere
idislere@yahoo.com

Atslēgas vārdi: *Butlari, Reformācija, Livonija, Prūsija*

Livonija, kas ilgstoši atradās vācu kultūras ietekmē un bija pēdējais Vācu ordeņa cietoksnis, kļuva par pirmo zemi ārpus Vācijas teritorijas, kurā sāka izplatīties Mārtiņa Lutera idejas. Pateicoties tiešajiem sakariem ar rietumiem un novietojumam pie svarīga satiksmes ceļa, tā sauktā Gaišā ceļa, reformācijas idejas agri sasniedza Kurzemi un Tukumu (Tuckum). Tās guva atbalstu Livonijas lēņu vīru vidū, kas bija ieinteresēti mazināt katoļu baznīcas varu un iegūt mantojamā īpašumā bīskapu un Ordeņa apsaimniekotās zemes. Arī Tukuma ordeņa pils pārvaldītājs Dītrihs Butlars (Dietrich Buttlar, arī Diderick Butler, Puttler, ?–1537), kuram bija izlēņotas plašas zemes Tukuma, Kandavas un Siguldas novados, sajūsminājies par Lutera idejām, kļuva par jaunās kustības aktīvāko pārstāvi Kurzemē. 1532. gada 6. februārī Kurzemes lēņu turētāji, tā sauktie labie vīri, ar Dītrihu Butlaru priekšgalā noslēdza evaņģēlisku savienību ar Rīgas pilsētu.

Reformācija satuvināja daļu no Livonijas iedzīvotājiem ar viņu domubiedriem 1525. gadā dibinātajā Prūsijas hercogistē — pirmajā protestantiskajā valstī. Sarunas ar Prūsijas hercoga Albrehta (Albrecht von Brandenburg-Ansbach, arī Albrecht von Preußen, 1490–1568) padomniekiem acīmredzot pārliecināja Dītrihu Butlaru, ka jaunās ticības pārstāvju intereses Kurzemē un vispār Livonijā sakrīt ar Prūsijas hercoga interesēm. 1529. gada 4. janvārī Dītrihs Butlars kļuva par hercoga Albrehta algotu slepeno kalpotāju un aktīvu viņa interešu pārstāvi Livonijā, no Ordeņa viedokļa tāpat — valsts nodevējs. Hercoga slepenajā dienestā Dītrihs Butlars iesaistīja arī citus augsta ranga bīskapa un Ordeņa kalpotājus.

Dītrihs Butlars atbalstīja hercoga Albrehta jaunākā brāļa Brandenburgas markgrāfa Vilhelma (Wilhelm von Brandenburg-Ansbach, 1498–1563) ierašanos Livonijā. Vilhelms bija izraudzīts par Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga (Thomas Schöning, ?–1539) koadjutoru. 1530. gada 28. septembrī Dītrihs Butlars uzņēma Vilhelmu Tukumā. Šajā laikā Tukumā jau bija mācītājs — Eviņģēlija sludinātājs. D. Butlars iestājās par tiesiskām un saimnieciskām pārmaiņām Livonijā. Viņš ziņoja hercogam Albrehtam un viņa padomniekiem par notikumiem Livonijā, nodrošināja arī citu personu slepeno vēstuļu apmaiņu starp Prūsiju un Livoniju. Nereti vēstules nonāca Livonijas amatpersonu rokās.

1537. gada pavasarī (pirms 10. marta) pēc Kuldīgas (Goldingen) komtura Ernsta fon Minhauzena (Ernst von Münchhausen) pavēles Dītrihu Butlaru apcietināja un aizveda uz Cēsu pils (Wenden) cietumu. Tur tika ieslodzīts arī Tukuma evaņģēliskais mācītājs. Butlars un citu apcietināto aizstāvimai netika taupīti spēki no visietekmīgāko personu puses, tomēr Ordeņa mestrs Hermans fon Brigenejs, saukts Hāzenkamps (Hermann von Brüggenej, gen. Hasenkampf, ?–1549), palika nepieņēpīgs. Pret Dītrihu Butlaru tika celtas vairākas

apsūdzības. 1537. gada 17. aprīlī Dītrihs Butlars ordeņa amatpersonu un vasaļu klātbūtnē nopratināts un “brīvprātīgi darījis zināmu un atzinies” viņam inkriminētajos pārkāpumos. Viņš paziņoja, ka ir gatavs “piedalīties pret Livoniju vērstā naidīgā kampaņā”, jo viņš ir “pret šīs zemes pavaldņiem un valdību un vēlas citu valdīšanu”.

Cēsu pils cietumā Butlars piedzīvoja “spīdzināšanu un citus smagus pasākumus” un mira laikā starp 1537. gada 4. un 21. augustu. Vārdā nenosauktais Tukuma evaņģēliskais mācītājs miris jau pirms 1537. gada 8. maija. Butlara muižas, ieskaitot Šlokenbeku, tika konfiscētas, 1541. un 1544. gadā Ordeņa mestrs Brigenejs tās izlēņoja Pērnavas komturam Dītriham fon Šenkingam (Dietrich von Schencking, ?–pirms 1573). Dītriha Butlara vecākais brālis Piebalgas amtmanis Johans Butlars (Johann Buttlar) cēla pret to pretenzijas, taču bez panākumiem. Par sava pūra atgūšanu cīnījās arī Dītriha atraitne Elizabete, dzimusi fon Firkša (Elisabeth, geb. von Fircks, arī Ilbke Furxes), un viņas dēls Klauss fon Korfs (Klaus von Korff). Tiesas process par mantojumu turpinājās gadiem ilgi.

Līdz ar Kurzemes un Zemgales hercogistes nodibināšanos 1561. gadā un Augsburgas konfesijas atzīšanu par valdošo, Livonijā pēc 24 gadiem īstenojās pārmaiņas, par kurām iestājās un gāja bojā Dītrihs Butlars un Tukuma mācītājs.

Ievads

Gatavojot Tukuma muzeja izstādi “Gaišais ceļš” Durbes pilī saistībā ar Reformācijas 500. gadadienu, pievērsāmies 16. gadsimta notikumu sīkākai izpētei saistībā ar to, ka Reformācijas vilnī gāja bojā viens no tās aktīvākajiem pārstāvjiem Kurzemē, Tukuma pils pārvaldītājs un Šlokenbekas zemju lēņa vīrs Dītrihs Butlars (*Dietrich Buttlar*, arī *Diderick Butler*, *Puttler*, ?–1537). Jau pētot Šlokenbekas un Durbes muižas vēsturi un strādājot pie Tukuma evaņģēliski luteriskās baznīcas vēstures, iznāca sastapties ar šī Livonijas ordeņa vasaļa vārdu. Bija zināms vēsturnieka Zigurda Bēta pētījums par Šlokenbekas muižu, kur minēts Dītrihs Butlars: viņš noziedies pret Livonijas ordeni, jo piedalījies tā sauktajā Sāmsalas–Vīkas konfliktā (1532–1536) un zaudējis visus savus lēņus, 1544. gadā pat aplencis Šlokenbeku, bet neveiksmīgi.¹ Citu latviešu vēsturnieku apkopojumos par Reformācijas laika notikumiem Dītriha Butlara vārds nebija atrodamš.

Taču to, ko nevarēja atrast latviešu pētījumos, izdevās sameklēt vācu valodā publicētos darbos. Dītriha Butlara dzīvesstāstu palīdzēja izzināt Kēnigsbergas valsts arhīva

arhivāra (no 1891), vēlāk arhīva vadītāja (1921–1927) Paula Karges (*Paul Karge*, 1862–1928) pētījums “Markgrāfa Vilhelma iecelšana Rīgas arhibīskapa koadjutora amatā” (*Die Berufung des Markgrafen Wilhelm zum Koadjutor des Rigaschen Erzbischofs*), kas 1906. gadā publicēts izdevumā “*Baltische Monatschrift*”.² Tomēr vispilnīgāko ainu pavēra Prūsijas kultūras mantojuma slepenā valsts arhīva (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) arhivāru Ulriha Millera (*Ulrich Müller*) un Dr. Štefana Hartmana (*Stefan Hartmann*, 1943–2016) apstrādātā un vairākos sējumos laikā starp 1996. un 2008. gadu publicētā Prūsijas hercoga Albrehta (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*, arī *Albrecht von Preußen*, 1490–1568) sarakste ar Livoniju, kas aptver laika periodu no 1525. līdz 1570. gadam. Pētījumā par Dītrihu Butlaru galvenokārt tika izmantoti pirmie divi sējumi (līdz 1540. gadam).³ Izpētē izmantota arī Herdera institūta Mārburgā digitālā datu banka “Kurzemes muižu dokumenti” (*Kurländische Güterurkunden*), tieši Herdera institūta pētnieku norādes uzvedināja uz iespējamiem avotiem Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā. No turienes pēc Tukuma muzeja lūguma 2017. gada

martā un maijā tika saņemti daži ieskenēti, ar Dītrihi Butlaru saistīti dokumenti.

Butlari Livonijā un Kurzemē

Brīvkungī Butlari bija viena no senākajām un dižciltīgākajām muižnieku dzimtām Kurzemē, kas cēlušies no Hesenē zemes Vācijā. Pirmais dzimtas pārstāvis Bertolds Butlars (*Bertold Buttlar*) pieminēts Livonijā 1273. gadā. Viņš ieradies zemē, lai iestātos Ordeņa dienestā, vēlāk apprecējies, un tādējādi dzimta turpinājusi sazaroties.⁴

Kurzemē kā pirmais dzimtas pārstāvis nosaukts tulks Hermans Butlars (*Hermann Buttlar*). Jau no 1424.⁵ un 1437. gada⁶ viņam piederēja tā sauktie Štekemeses (*Stekemesse*) lēņi Kandavas un Talsu novadā, kas laika gaitā tika paplašināti, piepērkot zemi klāt vai to iemainot. Uz šīm zemēm vēlāk izveidojās Stendes,⁷ Zentenes, Lamiņu, Lāņu,⁸ Rūmenes, Strazdes, Aizdzires, Zemītes⁹ un Šlokenbekas muižas.

1475. gadā, sadalot tēva Hermana mantojumu, vecākais dēls Magnuss (*Magnus*) saņēma Zemīti un zemes gabalus Strazdes apkaimē, Jirgens jeb Georgs (*Jürgen*, arī *Georg*) ieguva seno Štekemeses lēni — Rūmenes un Lamiņu muižas, bet Dītrihs (*Dietrich*) — Šlokenbekas un Lāņu muižas. Pārējiem trīs dēliem mantojums acimredzot izmaksāts naudā.¹⁰

Jirgens Butlars (*Jürgen Buttlar*, ?– ap 1492), landknehts un tulks Kuldīgā, 1480. gada 11. jūlijā (datēts Aizputē) minēts kā liecinieks kādā strīdus lietā.¹¹ 1482. gada septembrī (datēts Cēsis, ceturtdienā pēc Miķeļa dienas) Livonijas ordeņa mestrs Bernhards fon der Borhs (*Bernhard*, arī *Berendt*, *Bernd von der Borch*) piešķīra Jirgenam Butlaram no Rūmenes un Lamiņiem lēni “pili un senpilsētiņu Tukumā, sauktu Tukums”, lauku sētu Mokās, trīs zemnieku sētas Zvārē, kā arī pārceltuvi jūrā pie Buļļiem.¹²

1492. gada 24. jūnijā, pēc Jirgena Butlara nāves, īpašumi atkal tika pārdaļīti un Lamiņu un Rūmenes muižas nonāca Jirgena brāļa

Dītriha īpašumā,¹³ bet par Šlokenbekas zemju īpašnieku 15. gadsimta beigās nosaukts Verners jeb Vennemars (*Werner*, arī *Wennemar*) Butlars, kas pēc rīdzinieku uzbrukuma Tukumam 1484. gadā sācis būvēt nocietinātu muižu pie Slokas upes (tagad Šlokenbeka).¹⁴ Verners Butlars 1503. gadā saņēmis lēni no Ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga (*Volter von Plettenberg*, ap 1450–1535) muižu arī Siguldas novadā¹⁵ un miris pirms 1502. gada 11. novembra.¹⁶ Vienam no viņa trīs dēliem — Volmeram (*Volmer*, arī *Wolmar*) — mestrs Pletenbergs 1503. gadā izlēnoja “muižu Siguldas miestā kopā ar trīs zemnieku sētām, kā arī gruntsgabalus pie Līvu kalna (*Livenberge*), kas bija piederējuši Bartoldam Brinkam (*Barthol Brinck*).¹⁷ Volmers Butlars miris laikā starp 1503. un 1520. gadu,¹⁸ atstājot dēlus Johanu (*Johann*) un Dītrihi.

1520. gada jūlijā mestrs Volters fon Pletenbergs piešķīra zemes pie Slokas upes un Slokas senpilsētiņā mirušā Volmera dēlam Dītriham Butlaram.¹⁹ Sākot ar 1526. gadu viņš dokumentos nosaukts kā “Dītrihs Butlars no Tukuma”: 1526. gada 19. jūlijā viņš apliecinājis kādu darījumu Kuldīgā;²⁰ 1527. gada 13. janvārī kā liecinieks piedalījies mantojuma nodošanas lietā starp brāļiem Heinrihu un Aleksandru fon Sakeniem (*Heinrich*, *Alexander von Sacken*) Kuldīgā;²¹ 1530. gada 1. augustā Limbažos apliecinājis pirkšanas un pārdošanas dokumentu starp brāļiem Gerdu un Vilhelmu fon Mēdemiem (*Gerd*, *Wilhelm von Medem*);²² 1531. gada 5. februārī Cēsis datētajā lēņu rakstā Hildebrandam Brokhūzenam (*Hildebrand Brockhusen*) minēts kā robežzemju īpašnieks.²³ Citā dokumentā Dītrihs Butlars nosaukts par Ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga Tukuma pils komturu, pieminēts arī ar Frīdriha vārdu.²⁴

1531. gada 15. septembrī (datēts Rūjienā) Ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs izlēnoja Dītriham Butlaram no Tukuma un “visiem viņa patiesajiem mantiniekiem” pēc lēņu tiesībām “vienu arklū zemes, sauktu

Vašlejas, Tukuma novadā tajās robežās, kā tā bijusi īpašumā viņa tēvam un viņam” un “vienu pussalu Jelgavas novadā pie Slokas upes”, kā to viņam piešķīris netaisnais Livonijas landmaršals (1502–1529²⁵) Johans Plāters, saukts fon dem Brēle (*Johann Plater, gen. von dem Broele*).²⁶ Līdz ar šo pēdējo lēņu rakstu Dītrihs Butlars bija kļuvis par plašu zemju īpašnieku — lēņu turētāju Kandavas, Tukuma un Siguldas novados. 1532. gadā viņš bija starpnieks robežstrīdā starp savu brālēnu Hermanu Butlaru (*Hermann Butler*) un Kuldīgas konturu Heinrihu fon Gāleni (*Heinrich von Galen*). Šajā strīdus lietā tika iesaistīts arī Prūsijas hercogs Albrehts.²⁷

Sešpadsmitā gadsimta trīsdesmitajos gados Dītrihs Butlars varēja būt vīrs ap 35–40 gadiem. Viņš bija precējies (pirms 1530. gada 21. augusta) ar savu “tuvu radinieci”²⁸ Elizabeti (Ilzi), dzimušu fon Firkusu (*Elisabeth, geb. von Fircks, arī IIBke Furxes*),²⁹ kas acimredzot pirmajā laulībā bija Trekņu muižas (tagad Priekules novada Gramzdas pagastā) lēņa kunga Kristofa fon Korfa (*Christoph von Korff*) sieva. Laulībā ar Butlaru Elizabetei bērnu nebija, bet Dītriham Butlaram bija audzūbēni, viens no tiem — Klauss fon Korfs (*Klaus von Korff*) — minēts dokumentos. Trekņu muiža atradās lielā rietumu–austrumu satiksmes ceļa malā, tur Butlars arī nereti uzturējies.

Reformācijas un Eiropas politisko pārmaiņu atbalss Livonijā

Pateicoties lēņu vīru tiešajiem sakariem ar Rietumiem un Tukuma novietojumam pie tolaik nozīmīga rietumu–austrumu satiksmes ceļa, tā sauktā Gaišā ceļa (*Hellweg*), kas savienoja Livoniju ar Eiropu, Livonijas Kurzemes daļu ātri sasniedza vēstis par Mārtiņa Lutera protestiem un cīņu pret Katoļu baznīcu, kā arī par politiskajām pārmaiņām Eiropā.

Brandenburgas–Ansbahas markgrāfu Albrehtu Hoencollernu (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach, arī Albrecht von Preußen*, 1490–1568), kas 1510. gadā tika iecelts

par 37. un pēdējo Vācu ordeņa lielmestru, nodarbināja militārie konflikti starp Vācu ordeni un Polijas karaļvalsti, kas ilga kopš 14. un 15. gadsimta. To risināšanai arī Ordeņa Livonijas atzars bija piešķīris lielmestram naudas un karaspēka atbalstu, par ko Livonijas ordenis pieprasīja brīvu mestra izvēli bez lielmestra akcepta.³⁰ Albrehts šīs tiesības apstiprināja Kēnigsbergā 1520. gada 19. augustā ar piebildi, ka mestra kandidātam jābūt “tikumīgam un ar nopelniem Ordeņa labā”.³¹

Livonija, kas ilgstoši atradās vācu kultūras ietekmē un bija pēdējais Vācu ordeņa cietoksnis, kļuva par pirmo zemi ārpus Vācijas teritorijas, kurā sāka izplatīties Mārtiņa Lutera idejas. Par Reformācijas centru kļuva Rīga, taču Reformācijas idejas, kā jau minēts, ātri sasniedza arī Kurzemi. Tās guva atbalstu muižnieku vidū, kas bija ieinteresēti mazināt katoļu baznīcas varu un iegūt mantojamā īpašumā bīskapu un Ordeņa apsaimniekotās zemes. Livonijas ordeņa vasalis un padomnieks, Stendes, Aizdzires, Mustenes, Pavasaru, Zentenes, Zvāres un Moku lēņu īpašnieks Filips fon der Brigens (*Philipp von der Brügggen, ?–1556*) jau 1528. gadā lika Stendes baznīcā noturēt evaņģēliskus dievkalpojumus.³² Ap 1530. gadu arī Tukumā bija mācītājs — Evaņģēlija sludinātājs.³³

Kurzemi sasniedza arī vēsts par laicīgās valsts — Prūsijas hercogistes — izveidošanu 1525. gada 8. aprīlī. Saskaņā ar Krakovā parakstīto līgumu Vācu ordeņa vietā kā Polijas karaļa lēnis bija nodibinājusies pirmā valsts ar luterticību kā oficiālo valsts reliģiju.³⁴ Tās tronī kāpa pēdējais Vācu ordeņa lielmestrs, Brandenburgas–Ansbahas markgrāfs Albrehts. Hercogs Albrehts aktīvi iestājās par reformācijas īstenošanu un nostiprināšanu. Par Livoniju Albrehtam bija tālejoši politiski mērķi — Livonijas ordeņa valstiņu savienības pārtapšana par laicīgu valsti. Tikai dažas dienas pēc Krakovas miera līguma noslēgšanas viņš kādam sūtnim bija devis uzdevumu “lūgt viņa vietā ķeizaru Kārli V, lai viņam tiktu izlēnota Livonija un ordeņa vācu apgabali”.³⁵

1. att. Skats uz Tukuma muzeja izstādi “Gaišais ceļš” Durbes pilī. 2017. g. 2. jūnijs.
K. Ozolas foto

Dītrihs Butlars, progresīvie livonieši un Prūsija

Lielajai vispārējai idejai, kas dvēseles dziļumos aizrāva Evaņģēlija piekritējus un radīja kopības sajūtu, bija izšķiroša nozīme, ka tai radās arvien vairāk piekritēju Livonijā, arī zemes ievērojamāko personu vidū.³⁶ Tāpat kā citiem Kurzemes muižniekiem, arī Dītriham Butlaram no Tukuma vienmēr bija bijušas labas kaimiņattiecības ar Prūsiju. Viņš vēl vairāk bija tuvinājies saviem draugiem, kopš, sajūsminādamies par Lutera mācību, bija pārgājis jaunās ticības piekritēju pusē un kļuvis par aktīvāko reformācijas pārstāvi Kurzemē. No tā laika gan viņš pats, gan viņa kārtas brāļi bija izbaudījuši rāmu, bet sistemātisku spiedienu no Ordeņa puses. Vai nu tas bija vienīgais pamudinājums jeb vai viņu bija ietekmējušas arī norises arhibīskapijas landtāgā 1528. gada martā: ziņojumi, stāsti un pārliecināšanas

mēģinājumi no viņa draugu puses, kas bija šajās apspriedēs piedalījušies un tādējādi viņu iedrošinājuši. Tā paša gada rudenī notikusi konfidenciāla īsta domu apmaiņa ar kādu no hercoga Albrehta padomniekiem, visticamāk ar Mēmeles (tagad Klaipēda) hauptmani Georgu Klingenbeku (*Georg Klingenbeck*).

Sarunas ar hercoga padomniekiem acīmredzot pārliecināja Butlaru, ka jaunās ticības pārstāvju intereses Kurzemē un vispār Livonijā sakrīt ar Prūsijas hercoga interesēm. 1529. gada 4. janvārī Dītrihs Butlars kļuva par hercoga Albrehta algotu slepeno kalpotāju un aktīvu viņa interešu pārstāvi Livonijā ar gada algu 50 Prūsijas mārkas, no Ordeņa viedokļa tātad — valsts nodevējs. Šajā slepenajā darbībā viņš iesaistīja arī citus augsta ranga bīskapa un Ordeņa kalpotājus. Tajā pat dienā un ar tādu pašu algu hercoga Albrehta dienestā tika pieņemts Ordeņa

mestra V. fon Pletenberga hofmaršals Tevess Patins (*Thewes Patin*).³⁷

1529. gada 15. martā (dokumentēts Kēnigsbergā) Prūsijas hercoga Albrehta slepenajā dienestā iestājas četras ietekmīgākās Rīgas arhibīskapijas amatpersonas: kanclers maģistrs Volfgangs Loss (*Wolfgang Loß*),³⁸ caur kura rokām gāja visas svarīgās valsts lietas,³⁹ Turaidas fogts Georgs fon Krīdeners (*Georg von Krüdenner*, ?–pēc 1552); arhibīskapijas bruņniecības vadītāji (*Hauptleute*) brāļi Hanss un Hartvigs fon Tizenhauzeni (*Hans, Hartwig von Tiesenhausen*).⁴⁰ Prūsijas hercogam šo personu piesaistīšana acīmredzot bija ļoti svarīga, par to liecina apstākļi, ka oberburggrāfs Martins Kanahers (*Martin Kannacher*) pats personīgi ieregistrēja dokumentus tā sauktajā “Slepenajā reģistrā”, kurā mēdza ierakstīt tikai vissvarīgākos un slepenākos rakstus. Minētajiem arhibīskapijas kungiem izrakstītie dokumenti atšķīrās atkarībā no katra sociālā stāvokļa vai no grāda, kādā tie bija apsolijuši hercogam veikt savus pakalpojumus,⁴¹ kā arī pēc samēra, ko no viņiem, saskaņā ar viņu ietekmi bīskapijā, cerēja sagaidīt.

Lai gan uzdevumi visiem bija vienādi, tomēr paredzētais atalgojums atšķīrās. Georgs Krīdeners tika uzskatīts par ietekmīgāko personību bīskapijas bruņniecības vidū.⁴² Viņa pakalpojumi tika novērtēti ar 300 mārķām gadā.⁴³ Šo Livonijas svarīgo personu iestāšanās Prūsijas hercoga Albrehta slepenajā dienestā sekmēja Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga (*Thomas Schöning*, ?–1539) koadjutora izvēli. Par tādu tika izraudzīts hercoga Albrehta jaunākais brālis Brandenburgas markgrāfs Vilhelms (*Wilhelm von Brandenburg-Ansbach*, 1498–1563), kurš tika uzskatīts par slepenu Evaņģēlija piekritēju.⁴⁴ 1529. gada 18. septembrī hercoga Albrehta oberburggrāfs Martins Kanahers ziņoja hercogam no Neihauzenas (*Neuhausen*), ka koadjutora izvēles lietā Mēmeles hauptmanim Georgam Klingenkam visā slepenībā jāinformē arī Dītrihs Butlars.⁴⁵

Brandenburgas markgrāfa Vilhelma ierašanos Livonijā centās aizkavēt, jo baidījās no hercoga Albrehta ietekmes palielināšanās. Par spīti tam, Vilhelms, nesagaidījis apstiprinājumu amatā, 1530. gada rudenī ieradās Livonijā. Viņš ceļoja cauri Kandavai un 28. septembrī ieradās Tukumā, viņu uzņēma Klauss Franks un Dītrihs Butlars, 29. septembrī Vilhelms ieradās Degerhovedā (tagad Valgums) un 1. oktobrī devās tālāk uz Rīgu, bet pēc tam uz Raunu. Par viņa sagaidīšanu un uzņemšanu Rīgā ir saglabājies interesants paša Vilhelma ziņojums brālim hercogam Albrehtam.⁴⁶

Kurzemē šajā laikā jau bija izveidojusies muižnieku savienība, kas atbalstīja reformāciju. 1532. gada 6. februārī Kurzemes tā sauktie labie vīri — lēņu turētāji — noslēdza evaņģēlisku savienību ar Rīgas pilsētu. Dokumentā, kura kopija glabājas Prūsijas kultūras mantojuma slepenajā valsts arhīvā Berlīnē, bet noraksts — dokumentu krājumā “Rīgas pilsētas senās privilēģijas” Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, teikts:

“Dītrihs Butlars (*Butler*) no Tukuma, Klauss Franks kopā ar brāļiem no Pūres, Oto Grothuss (*Grothus*) no Rundāles, brāļi Kurts un Hermans Butlari no Krūtes, Volters fon Višels (*Wischeln*) no Višļiem, Aleksandrs fon Sakens (*Sacken*), Jaspers Freitags (*Frygdach*) no Dēmenes, Frīdrihs Hāns (*Hane*) no Pastendes, Johans Šepings (*Schepinck*), Klauss Bergs, Bernds Krumess (*Krummes*), brāļi Heinrihs un Johans Brinkeni (*Brinck*), Bartolomeuss Butlars, brāļi Klauss un Oto Korfi no Priekules un Aizvīķiem, Jeronims Savels (*Suavell*) un Johans Kersfelds (*Kersfelt*) — Kurzemes “labie vīri” pateicas Dievam, ka tas viņiem viņu nomaļajā zemē ļāvis parādīties vissvētākajam Evaņģēlijam; viņi slavē augsti godāto mestru Volteru fon Pletenbergu, ka viņš netraucēti ļāvis to sludināt Ordeņa apgabalā; tumšie spēki pretojas ar Romas impērijas reihstāga lēmumu 1530. gada 19. novembrī; turpretī evaņģēliskie kūrfirsti, firsti un pārējās kārtas

Svētajā Romas impērijā ir apvienojušies ar mērķi aizstāvēties (Šmalkaldes savienība); Kurzemes "labie vīri un Rīgas pilsēta noslēdz ar šo atklātu vienprātīgu savienību Dieva Vārda aizsardzībai, viņa valstības palielināšanai un savstarpējai palīdzībai vārdos un darbos; augstākstāvošie jāgodā, tiesības un pienākumi, kā arī citas evaņģēliskās savienības ir jāciēna; to savā un savu pēcnācēju vārdā apsola Rīgas pilsētas birģermeistari un rātskungi, kā arī minētie labie vīri, ieskaitot tos, kas ticībai pievērstos nākotnē". Katra puse saņēma apzīmogotu līguma eksemplāru.⁴⁷

Centieni panākt izmaiņas

Dītrihs Butlars sarakstē ar hercogu Albrehtu un viņa amatpersonām ziņoja par notikumiem Livonijā, viņš nodrošināja arī citu personu slepeno vēstulju apmaiņu starp Prūsiju un Livoniju. Vēstules ceļoja caur Tukumu un Trekņiem, kur Dītrihs Butlars palaikam bija apmeties. Ar uzticamiem sūtņiem tās tika nogādātas tālāk.

Dītrihs Butlars sadarbojās ar Reformācijas vēsturē pazīstamu personu — Johanu Lomilleru (*Johann Lohmüller*, 1483–1560), kas savulaik bija kalpojis Sāmsalas bīskapa kancelejā, no 1517. gada bija Rīgas virsbīskapa sekretārs, 1520. gadā — Rīgas rātes rakstvedis,⁴⁸ bet vēlāk arī tieslietu padomnieks (*sindikus*). Johans Lomillers ir pazīstams ar savu 1522. gada oktobrī nosūtīto vēstuli Mārtiņam Luteram, kurā ziņoja par to, ka "Līvzeme kā pēdējā zeme Eiropas ziemeļos, kas agrāk kristīgajai pasaulei gandrīz nemaz nav bijusi pazīstama, pieņēmusi ticības vārdu un tīro mācību".⁴⁹

No 1532. gada 25. februāra līdz 6. martam Valmierā notika landtāgs, kurā tika apspriesti Ordeņa izvirzītie pamatnoteikumi visām Livonijas kārtām. Tos kritizēja evaņģēliskās ticības pārstāvji, jo tiem šie noteikumi bija īpaši nelabvēlīgi, taču viņu iebildumi netika ņemti vērā.⁵⁰ Arī Livonijas pilsētu — Rīgas, Rēveles un Tērbatas — sūtņi iebilda

pret Ordeņa priekšlikumiem un jau 24. februārī bija iesnieguši savus ierosinājumus, kas norāda uz trūkumiem ordeņvalstī: sliktu valsts iekārtu, Dieva vārda zaimošānu, atklātu nekārtīgu dzīvošanu, bieži notiekošajām slepkavībām, pārmērīgu greznību kāzās un apģērbā, sliktu tiesisko kārtību, tirdzniecību, sudraba monētu trūkumu, nesamērīgi augstu nodevu ievākšanu no zemniekiem un traucējumiem viņu preču pārdošanā Livonijā. Pilsētu pārstāvji atzina par nelikumīgu Romas impērijas ceļa slēgšana uz Lietuvu, kas ir "pret starpvalstu līgumiem un kavē tirdzniecību, ko veic tirgotāji un zemnieki". Tas izraisījis preču piegādes trūkumu un cenu celšanos Rīgas pilsētā. Viņi ieteica izvest mazāk lopu un zivju no Kurzemes, Sāmsalas un citiem apvidiem un iebilda pret "laulību aizliegumu" paplašināšanu pēc Bībeles un ar to saistītajiem ķeizariskajiem likumiem, "laulību jautājums jāizlemj visu Svētās Romas impērijas protestantisko firstu un kārtu, un citu zemju firstu kopīgā sanāksmē".⁵¹

Pilsētu ierosinājumi landtāgā netika ņemti vērā un, lai izvairītos no to apspriešanas, īpaši laulību jautājumā, prelāti pameta landtāgu jau 5. martā. Tā kā landtāgs šos priekšlikumus ignorēja, Rīgas pilsētas sekretārs Johanness Gizelers (*Johannes Geyseler*), Dītrihs Butlars un Ēvalds Franks (*Ewalt Franck*) iesniedza apelāciju vispārējai padomei, Romas impērijas ķeizaram un galma tiesai. Šos dokumentus kā notārs sagatavoja Johans Lomillers.⁵²

1533. gada rudenī Johans Lomillers aicināja Prūsijas hercogu Albrehtu ar karaspēku ieņemt Rīgu. Butlars bija mēģinājis pārliecināt hercogu par šīs ieceres izdošanos. Hercogs, apspriedies ar saviem padomniekiem, bija atteicies no šī avantūriskā plāna, uzskatīdams to par bīstamu, jo "Livonijā un citur stāvoklis ātri mainās". Lai Lomillers un Butlars nenonāktu aizdomās, hercogs 1533. gada 14. oktobrī nolēma sūtīt uz Livoniju pie Lomillera savu sūtņi Insterburgas pilskungu Johanu Peinu (*Johann Peyn*).⁵³

Savā vēstulē Dītriham Butlaram viņš aicinājis to “apdomāt un ņemt vērā sekas, ko varētu izsaukt šāds pārkāpums pret viņa pienākumiem Ordenī”.⁵⁴

Slepenās vēstules, kas tika sūtītas no Livonijas uz Prūsiju un atpakaļ, nereti tika pārtvertas un nonāca Livonijas amatpersonu rokās. Tā par šo plānoto savzvērestību bija uzzinājis Ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs. 1533. gada oktobrī (pirms 29. oktobra) Dītriha Butlara kalpotājs Johans Kercfelts (*Johann Kertzevelth*) Tukumā saņēma Butlaram adresētu mestra vēstuli, ko nosūtījis tālāk uz Trekņiem: “Mestrs zinot par vēstuļu apmaiņu ar Rīgu”, viņš draud Butlaram “nodedzināt Tukuma muižu, ja prūši tur ieradīsies”,⁵⁵ un ja “Butlars neturēšoties tālāk no Prūsijas”.⁵⁶

1536. gada 23. februārī Dītrihs Butlars vēstulē no Trekņiem želojās hercogam Albrehtam par savu nopiesto stāvokli, saviem audžubērniem, Klausu Korfu, kuram Grobiņas fogts Johans fon Kersfelds (*Johann von Kersfeld*) plānojis uzbrukt ceļā no Mēmeles uz Trekņiem, kad tas atgriezies no dienesta darīšanām Kēnigsbergā. Tikai pateicoties kāda landknehta brīdinājumam, Korfam izdevies izglābties. Tiekot izsekoti arī Grothuss un citi, kas devuši patvērumu Johanam Lomileram.⁵⁷

Dītriha Butlara arests, “atzišanās” un nāve

1537. gada 10. martā (datēts Smiltēnē), kādreizējais Prūsijas hercogistes Sembas (*Samland*) fogts, Rīgas arhibīskapa koadjutora Vilhelma hofmeistars Meineke fon Šīrstets (*Meineke von Schierstädt*) rakstīja hercogam Albrehtam, ka savā muižā (domājams Trekņos) apcietināts Dītrihs Butlars un kopā ar viņu arī Ordeņa vasalis Jakobs Hohgrēve (*Jacob Hochgreve*), kurš esot piedalījies koadjutora padzišanā no Vīkas un apņēmis sievu. Abi aizvesti uz Kuldīgu. “Labajam Dītriham Butlaram bija ātrāk jāparedz briesmas, viņa brālis Johans arī vairs nejūtas drošs Ordenī”,

tāpēc Dītrihs lūdzis rīdziniekus pieņemt viņa radniekus.⁵⁸ Butlars un Hohgrēve arestēti pēc Kuldīgas komtura Ernsta fon Minhauzena (*Ernst von Münchhausen*) pavēles.⁵⁹

Dītrihu Butlaru ieslodzīja Cēsu pils cietumā, tur tika turēts arī Tukuma evaņģēliskais mācītājs. Pret viņu tika celtas vairākas apsūdzības, pavisam bijuši 17 apsūdzības panti, tos visus nav izdevies noskaidrot, zināms vienīgi, ka Dītrihu Butlaru apsūdzēja arī Bauskas pils apgabala “labie viri” par to, ka viņš kopā ar saviem atbalstītājiem “ar savu ticību un ļaunu apiešanos vērsies pret šīs zemes kārtām”.⁶⁰ Butlars bija ne tikai pats atteicies zvērēt uzticību Pletenberga pēctecim, mestram Hermanam fon Brigenejam, sauktam Hāzenkamps, bet mudinājis arī citus to nedarīt. Savā vēstulē apsūdzētajiem Sāmsalas muižniekiem Asmusam Heincam (*Asmus Heintze*) un Reinholdam Zasam (*Reinhold Sasse*), kas bija iestājušies hercoga Albrehta dienestā,⁶¹ viņš ieteicis neatgriezties Livonijā, neskatoties uz viņiem garantēto apsardzi.⁶²

1537. gada 17. aprīlī Dītrihs Butlars Vilandes komtura Johana fon der Rekes (*Johann von der Recke*), Cēsu komtura Adolfa Šilinga (*Adolf Schilling*), Vācu ordeņa bruņinieku Frīdriha Duhera (*Friedrich Ducher*), Tūes Brēmēna (*Thuve Brehmen*), Lorenca Šungela (*Lorenz Schungel*), Petera Robela (*Peter Robel*), Voltera fon Pletenberga un Cēsu sekretāra Nikolausa Listeniusa (*Nicolaus Listenius*) klātbūtnē sniedzis atbildes uz viņam uzdotajiem jautājumiem un “brīvprātīgi darījis zināmu un atzinies” viņam inkriminētajos pārkāpumos: ka viņa kalps Hanss Erpe (*Hans Erpe*) uz viņa pavēli rakstiski pamudinājis Reinholdu Zasu neticēt mestra dotajām garantijām un drošas pavadības nodrošināšanai; Butlars ir gatavs piedalīties naidīgos nodomos pret Livoniju; viņš noraida šīs zemes reģentus un valdību un vēlas citu valdību (priekšniecību, valdīšanu); Butlars atbildējis uz Reinholda Zasa vēstuli, kurā viņš raksta, ka grib iebrukt Sāmsalā: ar svārstīgu izturēšanos šajā lietā viņš tikai iegūs apvainojumus un nīrgāšanos; viņa

kalpa sadzejoto izsmejošo dziesmu viņš no-devis Kēnigsbergas pilsonim Florianam Langenu (*Florian Langenau*) ar lūgumu to nodrukāt un izplatīt, taču tā viņam atkal atsūtīta atpakaļ; par Jakobu Hohgrēvi, Barbaru Keizerlingu (*Barbara Keyserling*) un Aleksandru Vitmansdoru (*Alexander Wittmannsdorf*) Butlars sacīja, ka pirmo viņš savā muižā esot paēdinājis un viņa labā aizbildis pie Prūsijas hercoga, lai pieņem to, ja viņš Livonijā nevarētu vairs palikt.⁶³

Butlars aizstāvības lietā spēki taupīti netika. Tomēr viņam un citiem apcietinātajiem nepalīdzēja arī augsti stāvošu personu — Brandenburgas markgrāfa Vilhelma, Prūsijas

hercoga Albrehta, hercogienes Dorotejas (*Dorothea von Preußen*, arī *Dorothea von Brandenburg-Ansbach*, *Dorothea von Hohenzollern*, *Dorothea von Dänemark*, 1504–1547), viņas brāļa Dānijas prinča un Šlēzvigas–Holšteinas hercoga Johana (*Johann, Herzog von Schleswig-Holstein*, 1521–1580), Kurzemes bīskapa Hermana Roneberga (*Hermann Ronneberg*) — atbalsts. Mestrs Hermans fon Brigenejs bija nepieņemams. 1537. gada 6. jūlijā (datēts Rūjienā) viņš atbildēja hercogam Albrehtam, arī Šlēzvigas un Holšteinas hercogam Johanam, ka viņš labprāt atsauktos viņu un hercogienes Dorotejas lūgumam, taču "Ditriha Butlars un citu Ordeņa pavalstnieku

2. att. Cēsu pils ar Dienvidu torni, kurā 16. gs. atradās cietums. 2010. A. Jeleviča foto

aizturēšana un ievietošana cietumā ir notikusi likumīgi; viņi pārkāpuši Svētās Romas impērijas ieradumus un paražas, kā arī Livonijas tiesisko kārtību; tāpēc viņš ir spiests saskaņā ar konstitūciju, kārtību un mieru Svētajā Romas impērijā, lai saglabātu uzplaukumu, labklājību un mieru Livonijā, veikt lietas iztiesāšanu; Butlars ir slikti atmaksājis par labajiem darbiem, ko viņam snieguši mestrs Volters fon Pletenbergs, Brigenejs un Ordenis”.⁶⁴

Par naidīgu izturēšanos pret Ordeņa mestru Hermanu fon Brigeneju, sauktu Hāzenkamps, pret Ordeni un visu valsti Butlars Cēsu pils cietumā piedzīvoja “spīdzināšanu un citus smagus pasākumus”⁶⁵ un mira laikā starp 1537. gada 4.⁶⁶ un 21. augustu.⁶⁷ Vārdā nenosauktais Tukuma mācītājs un Jakobs Hohgrēve miruši jau pirms 1537. gada 8. maija.⁶⁸ Par mācītāju kādā senā hronikā teikts, ka “saistībā ar Dītrihu Butlaru no Šlokenbekas, gājis bojā nabadzīgs, bet dievbijīgs Tukuma mācītājs”.⁶⁹

Lēņu zaudēšana

Dītriha Butlara mantinieki, brālis Johans Butlars, Gulbenes (1538⁷⁰), vēlāk Piebalgas amtmanis zaudēja visas tiesības uz plašajiem tēva un brāļa zemes īpašumiem. Lēņu tiesību atzinums, ka Dītrihs Butlars no tēva mantoto lēņu daļu bija likumīgi atstājis savam miesīgajam brālim Johanam,⁷¹ netika ņemts vērā, un jau 1541. gada 9. maijā Brigenejs izlēņoja Dītriham fon Šenkingam (*Dietrich von Schencking*, ?–pirms 1573⁷²) un viņa mantiniekiem Tukuma, Kandavas un Siguldas apgabalā Dītriham Butlaram, viņa tēvam un vectēvam piederējušās zemes.⁷³

Dītrihs fon Šenkings saņēma visus bijušos Butlara īpašumus, izņemot pļavu gabalus, kas atradās pie Tukuma pils, un lauku sētas, ko mestrs jau iepriekš bija piešķīris savam padomniekam Filipam fon der Brigenam.⁷⁴ Šo aktu 1542. gada 1. martā apstiprinājis Svētās Romas impērijas ķeizars Ferdinands I (*Ferdinand*, 1503–1564).⁷⁵ Herdera institūta Mārburgā zinātnieki, norādot uz neprecizitātēm

lēņu raksta saturā un formā, izsaka pieņēmumu, ka, iespējams, ķeizaram Ferdinandam I apstiprināšanai ticis iesniegts viltojums.⁷⁶

Ar Ordeņa mestra Hermana fon Brigeneja, saukta Hāzenkamps, atkārtotu lēņa rakstu 1544. gada 19. janvārī (datēts Cēsis)⁷⁷ visas Dītriha Butlara plašās zemes Tukuma un Kandavas apgabalos un draudzēs, kā arī piecas zemnieku sētas Siguldas apgabalā, kas bija viņam atņemtās “viņa kaitīgās rīcības un dažu viņa darbību dēļ, ko viņš veicis, darbojoties aizgājušajos gados pret mums un mūsu Ordeni, lai to vājinātu”, nepārprotami tika piešķirtas Dītriham fon Šenkingam, kas “mums un mūsu Ordenim ilgu laiku uzticīgi, neviltoti kalpojis”. Mestrs bija iecēlis Dītrihu fon Šenkingu par Pērnavas komtur.⁷⁸ Atkārtota zemju izlēņošana un attiecīgs dokuments par to acīmredzot bija nepieciešams Dītriha Butlara mantinieku un kreditoru pretenziju dēļ.

1544. gadā Šlokenbeku aplenca, nav gan zināms, kas uzbrukumā piedalījies, bet tas beidzies neveiksmīgi.⁷⁹ Taču Dītriha Butlara mantinieki vēl ilgi tiesājās ar Dītrihu Šenkingu, lai atgūtu īpašumus un Butlara atraitnes Elizabetes pūra naudu, ko viņa precoties bija ienesusi Šlokenbekas un citu muižu saimniecībā.

Dītrihs Butlars un vārdā nenosauktais Tukuma evaņģēliskais mācītājs gāja bojā Cēsu pils cietumā, bet viņa un viņa laikabiedru centieni īstenojās pēc 24 gadiem līdz ar Kurzemes un Zemgales hercogistes nodibināšanos.

Nobeigums

Tukuma muzeja izstāde “Gaišais ceļš” iezīmē tikai vienu, tomēr ļoti būtisku, maz zināmu aspektu feodālās Livonijas modernizācijas procesā un Kurzemes un Zemgales hercogistes priekšvēsturē, kas saistīta ar Butlara un progresīvo livoniešu, tā saukto labo vīru (muižnieki — lēņu turētāji), darbību. Prūsijas slepenā arhīva dokumenti un citi, kā, piemēram, Stokholmas Valsts arhīva krājumā

esošie, par Reformācijas laika procesiem vēl gaida pamatīgu vēsturnieku izpēti un izvērtējumu.

Izstāde “Gaišais ceļš” par Dītrihu Butlaru tapa, sadarbojoties ar kādreizējo Livonijas ordeņa vai Rīgas bīskapijas piļu mantniecēm — Cēsu Vēstures un mākslas muzeju, Turaidas muzejrezervātu, Bauskas pils muzeju, Valmieras muzeju, Latvijas Ceļu muzeju Šlokenbekā, Rundāles pils muzeju, Kuldīgas novada muzeju un citām institūcijām Latvijā un Vācijā, kas izstādei deva savus priekšmetus — Livonijas vēstures liecības.

Avoti un piezīmes

- ¹ Bēts Z. *Šlokenbekas muižas vēsturisko pētījumu materiāli*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrijas kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris, 1977. TMNM Pza 1158, 19.–20. lpp.
- ² Karge P. Die Berufung des Markgrafen Wilhelm zum Koadjutor des Rigaschen Erzbischofs. Ein Beitrag zur Reformati- onsgeschichte. *Baltische Monatschrift*, 1906, Nr. 1–6, 1.01, 117–155.
- ³ Müller U. *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten. Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, Bd. 41*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1996; Hartmann S. *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten. Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Bd. 49*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1999.
- ⁴ Gritzner M. *Der Adel der russischen Ostsee-provinzen (Estland, Kurland, Livland, Oesel)*. Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1980, S. 134.
- ⁵ C. fon Rutenberga lēņu raksts H. Tolkam, Rīga, 1424. g. 11. nov. LVVA 6999. f., 31. apr., 23. l.
- ⁶ H. fon Bekenfēdes, saukta Šingela, lēņu raksts H. Butlaram, Rīga, 1437. g. 13. marts. LVVA 5561. f., 4. apr., 60. l.
- ⁷ Bauer O64. Datenbank des Herder-Instituts “Kurländische Güterurkunden”. www. herder-institut.de
- ⁸ Fircks E. v. *Neue kurländische Gü- ter-Chroniken*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1900, S. 28.
- ⁹ Fircks, op. cit., S. 96.
- ¹⁰ Fircks, op. cit., S. 22, 97.
- ¹¹ Datenbank, op. cit., Bauer 289.
- ¹² Butlaru dzimtas dokumenti par nekustamā īpašuma iegūšanu, 1482.–1695. g. LVVA 1100. f., 13. apr., 374. l., 1.–1. lpp. o. p.
- ¹³ Fircks, op. cit., S. 22.
- ¹⁴ Bēts, op. cit., 11., 13. lpp.
- ¹⁵ Bēts, op. cit., 15. lpp.
- ¹⁶ Fircks, op. cit., S. 289, Beilage 90, S. 143.
- ¹⁷ Schlocksches Urkunden Buch, aus gedruckten und ungedruckten Quellen zusammengetragen von Richard Pohlmann, angefangen d. 20. Juni 1869. LVVA 4038. f., 2. apr., 168. l, 13. lp. o. p., 41. lp. o. p.
- ¹⁸ Schlocksches Urkunden ..., op. cit., 15. lpp.
- ¹⁹ Schlocksches Urkunden ..., op. cit., 15. lpp.
- ²⁰ K. Kerstela ķīlas līgums, Kuldīga, 1526. g. 19. jūl. LVVA 5561. f., 4. apr., 260. l.
- ²¹ H. fon Sakens nodod savu mantojuma daļu A. fon Sakenam, Kuldīga, 1527. g. 13. janv. LVVA 5561. f., 4. apr., 265. l.
- ²² Pirkšanas–pārdošanas līgums starp brāļiem Gerdu un Vilhelmu fon Mēde- miem, Limbaži, 1530. g. 1. aug. LVVA 5561. f., 4. apr., 278. l.
- ²³ V. fon Pletenberga lēņu raksts H. Brok- hūzenam, Cēsis, 1531. g. 5. febr. LVVA 5561. f., 4. apr., 283. l.
- ²⁴ Buchholtz A. W. *Materialien zur Perso- nenkunde der Ostsee–Provinzen*. [Rīga,

- bis 1875]. Handschr. LABR, Ms 1124, Bd. 8 B 6, Nr. 1831.
- ²⁵ Datenbank, op. cit., erg 0782.
- ²⁶ V. fon Pletenberga lēņu raksts D. Butlaram, Rūjiena, 1531. g. 15. sept. LVVA 5561. f., 4. apr., 287. l.
- ²⁷ Datenbank, op. cit., erg 1006.
- ²⁸ Müller, op. cit., S. 115.
- ²⁹ Nedatēti dokumenti, kas attiecas uz Dītrihu Butlaru. Zviedrijas Valsts arhīvs Stokholmā, Livonica I, vol. 30, 7. lp.
- ³⁰ Napiersky C. E. Dr. *Chronologischer Abriß der älteren Geschichte Livlands. Zweite Auflage*. Rīga: Druck und Verlag von W. F. Hacker, 1866. S. 34–35.
- ³¹ Arndt J. G. *Der Liefländischen Chronik Andrer Teil*. Halle im Magdeburgischen: bey Johann Justinus Gebauer, 1753, S. 183.
- ³² Osten-Sacken H. v. d. *Segensspuren im Baltikum*. Marburg: Wenzel Verlag, 2001, S. 33.
- ³³ Arbusow L. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Dritter Nachtrag. *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1911, 1912 und 1913*. Mitau: bei J. F. Steffenhagen und Sohn, 1914, S. 220.
- ³⁴ Vom Ordensstaat zum Herzogtum. In: *Die Chronik der Deutschen*. Gütersloh/München: Chronik Verlag, 2007. S. 137.
- ³⁵ Karge, op. cit., S. 119.
- ³⁶ Karge, op. cit., S. 122.
- ³⁷ Karge, op. cit., S. 142–148.
- ³⁸ Müller, op. cit., S. 41.
- ³⁹ Karge, op. cit., S. 147.
- ⁴⁰ Müller, op. cit., S. 41–42.
- ⁴¹ Karge, op. cit., S. 147.
- ⁴² Karge, op. cit., S. 148.
- ⁴³ Turaidas muzejrezervāts. Sast. Vija Stikāne. *Turaida 13.–16. gadsimta dokumentos*. Rīga: Zinātne, 2014. 151. lpp.
- ⁴⁴ Karge, op. cit., S. 147.
- ⁴⁵ Müller, op. cit., S. 59.
- ⁴⁶ Müller, op. cit., S. 123, 124.
- ⁴⁷ Müller, op. cit., S. 258.
- ⁴⁸ *Latviešu konversācijas vārdnīca, 12. sēj.* Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1935. 24563. sleja.
- ⁴⁹ Helmsing J. Th. *Die kirchliche Reformation in Riga*. 1863. S. 22.
- ⁵⁰ Müller, op. cit., S. 245, 246.
- ⁵¹ Müller, op. cit., S. 273.
- ⁵² Müller, op. cit., S. 272.
- ⁵³ Müller, op. cit., S. 484.
- ⁵⁴ Müller, op. cit., S. 485.
- ⁵⁵ Müller, op. cit., S. 493.
- ⁵⁶ Müller, op. cit., S. 494.
- ⁵⁷ Hartmann, op. cit., S. 290.
- ⁵⁸ Hartmann, op. cit., S. 348.
- ⁵⁹ Hartmann, op. cit., S. 347.
- ⁶⁰ Schlocksches Urkunden..., op. cit., 25. lp. o. p.
- ⁶¹ *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae; oder Kurzer Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-, Ehst- und Kurlands. Zweiter Theil, vom Jahre 1450 bis zum Jahre 1631*. Riga und Dorpat: bei Wilh. Ferd. Häcker, 1835. S. 241.
- ⁶² Hartmann, op. cit., S. 332.
- ⁶³ Hartmann, op. cit., S. 367, 368.
- ⁶⁴ Index..., op. cit., S. 244.
- ⁶⁵ Hartmann, op. cit., S. 359.
- ⁶⁶ Index..., op. cit., S. 244.
- ⁶⁷ Rīgas arhibīskapa T. Šēninga un viņa koadjutora Vilhelma lūgums H. fon Brigenejam, Koknese, 1537. g. 21. aug. Zviedrijas Valsts arhīvs Stokholmā, Livonica I, vol. 11, 4. lp.
- ⁶⁸ Hartmann, op. cit., S. 357.
- ⁶⁹ Arbusow, op. cit. S. 220.
- ⁷⁰ Hartmann, op. cit., S. 414, 415.
- ⁷¹ Nedatēti dokumenti, kas attiecas uz Dītrihu Butlaru. Zviedrijas Valsts arhīvs Stokholmā, Livonica I, vol. 30, 1.–6. lpp.
- ⁷² *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums aus dem Jahre*

1879. Mitau: bei J. F. Steffenhagen und Sohn, 1880, S. 50.

⁷³ Ordeņa mestra H. fon Brigeneja, saukta Hāzenkamps, lēņu raksts D. Šenkingam, 1541. g. 9. maijs. LVVA 5561. f., 4. apr., 321. l.

⁷⁴ Datenbank, op. cit., erg 0867.

⁷⁵ Šlokenbekas muižas arhīva apraksts. LVVA 6999. f., 29. apr., 4. lp.

⁷⁶ Datenbank, op. cit., erg 0867.

⁷⁷ Livonijas ordeņa mestra H. fon Brigeneja, saukta Hāzenkamps, lēņu raksts D. Šenkingam, 1544. g. 19. janv. LVVA 6999. f., 29. apr., 22. l., 4.–7. lpp.

⁷⁸ Buchholtz, op. cit., Bd. 44 S. 5, Nr. 1152.

⁷⁹ Löwis of Menar K. v. *Burgenlexikon für Alt-Livland*. Riga: Walters und Rapa, 1922, S. 110.

Par autori

Dr. h. c. hist. **Inta Dišlere** ir Tukuma muzeja Durbes pils muzeja vadītāja. Latvijas Universitātes Svešvalodu fakultātē iegūta vācu valodas un literatūras speciālistes izglītība. Pētnieciskās intereses: Kurzemes un Tukuma novada apdzīvoto vietu kultūrvēsture, sociālās, saimnieciskās un garīgās dzīves vēstures pētījumi saistībā ar kultūras mantojuma saglabāšanu; ievērojamu novadnieku ģeoloģiskie pētījumi; vācbaltiešu un latviešu savstarpējās attiecības 19. un 20. gadsimta sabiedriski politisko norišu kontekstā.

About the Author

Dr. h. c. hist. **Inta Dišlere** is the Head of the Museum of Durbe Castle of the Museum of Tukums. She has obtained education in German language and literature at the Faculty of Foreign Languages, University of Latvia. Research interests: cultural history of the populated areas in Kurzeme region and Tukums Municipality, historic research of the social, economic, and spiritual life concerning the preservation of cultural inheritance; genealogical studies of outstanding local personalities, relations between Baltic Germans and Latvians within the context of the 19th and 20th century social political events.

DIETRICH BUTTLAR (?–1537), ANHÄNGER DER REFORMATION AUS TUCKUM, UND WENDEN

Inta Dišlere

idislere@yahoo.com

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: *Buttlar, Reformation, Livland, Preußen*

Der Ordensstaat Livland, die letzte Festung des Deutschen Ordens, die eine lange Zeit unter dem Einfluss deutscher Kultur war, wurde das erste Land außerhalb Deutschlands, wo das Luthertum sich zu verbreiten begann. Dank direkter Kontakte mit dem Westen und der Lage an der damals wichtigen Verkehrsstraße, Hellweg genannt, drang die lutherische Glaubenslehre früh in Kurland und Tuckum (Tukums) ein. Sie fand Anklang beim kurländischen

Adel, der an der Verringerung der Macht der katholischen Kirche und an dem Erwerb der Stifts- und Ordensländereien interessiert war. Auch Dietrich Buttlar (auch *Diderick Butler, Puttler*, ?–1537) aus Tuckum, der im Tuckumschen, Kandauschen und Segewoldschen begütert war, trat auf die Seite des neuen Glaubens.

Das neue Glaubensbekenntnis verband einen Teil der livländischen Bevölkerung mit ihren Gesinnungsgenossen in Preußen und dem neuen, 1525 gegründeten evangelischen Herzogtum innerlich aufs engste. Die Kurländer, darunter auch Dietrich Buttlar, waren infolge der größeren Nähe der von Preußen kommenden Ideen und Einwirkungen erheblich stärker ausgesetzt und leichter zugänglich. Begeistert über Luthers Lehre, wurde Dietrich Buttlar der aktivste Vertreter der Reformation in Kurland.

Die Berater des Herzogs Albrecht von Preußen (auch *Albrecht von Brandenburg-Ansbach*, 1490–1568) hatten Buttlar offenbar überzeugt, dass die Interessen der Vertreter des evangelischen Glaubens in Kurland und überhaupt in Livland mit den Interessen des Herzogs übereinstimmen. Am 4. Januar 1529 wurde Dietrich Buttlar geheimer Diener Herzog Albrechts und Vertreter seiner Interessen in Livland, aus der Sicht des Ordens — schwerer Landesverrat. In die geheimen Dienste des Herzogs hat Dietrich Buttlar andere hochrangige Diener des Bischofs und des Ordens einbezogen.

Dietrich Buttlar unterstützte die Ankunft des Markgrafen Wilhelm von Brandenburg-*Ansbach* (1498–1563), des jüngeren Bruders von Herzog Albrecht, in Livland. Wilhelm wurde als Koadjutor des Erzbischofs von Riga Thomas Schöning (?–1539) ernannt. Am 28. September 1530 wurde Wilhelm von Dietrich Buttlar in Tuckum empfangen. Um 1530 hatte Tuckum schon einen evangelischen Prediger. Mit Dietrich Buttlar an der Spitze unterzeichnete der lutherisch gesinnte kurländische Adel am 6. Februar 1532 das evangelische Bündnis mit der Stadt Riga. Buttlar beförderte die geheime Korrespondenz zwischen Livland und Preußen, die nicht selten in die Hände der livländischen Machthaber kam.

Im Frühjahr 1537 (vor dem 10. März) ließ Ordensmeister Hermann von Brüggene, gen. Hasenkampf, (?–1549), Dietrich Buttlar verhaften. Er wurde vom Komtur von Goldingen Ernst von Münchhausen auf seinem Gut gefangen genommen und ins Gefängnis nach Wenden (Cēsis) geschleppt. Im Kerker der Ordensburg Wenden wurde auch der evangelische Prediger von Tuckum eingesperrt. Zur Verteidigung Buttlars und anderer Inhaftierter wurde kein Fleiß an Bitten und Fürsprachen von der Seite der einflussreichsten Personen gespart, doch der Ordensmeister Brüggene blieb unbeugsam. Gegen Dietrich Buttlar wurde eine Reihe von Anklagen erhoben. Am 17. April 1537 wurde er im Beisein der Ordensbeamten und -Vasallen verhört und legte sein "freiwilliges Bekenntnis" ab. Er erklärte unter anderem seine Bereitschaft, "an einem feindlichen Vorhaben gegen Livland teilzunehmen", da er "den Regenten und der Regierung dieser Lande ablehnend gegenüber steht und sich eine andere Obrigkeit wünscht".

Buttlar erlitt im Gefängnis der Burg Wenden "Peinigung und andere harte Maßnahmen" und starb an den Folgen der Folter zwischen dem 4. und 21. August 1537. Der namentlich nicht genannte evangelische Prediger von Tuckum starb dort schon vor dem 8. Mai 1537. Buttlars Güter, darunter auch Schlockenbeck, wurden eingezogen und schon 1541 und 1544 vom Ordensmeister Brüggene an Dietrich von Schencking, Komtur von Pernau, verlehnt. Johann Buttlar, der älteste Bruder von Dietrich und Amtmann von Pebalgen (Piebalga), erhob Ansprüche auf das eingezogene Ordenslehen, doch ohne Erfolg. Um ihr Eingebrochenes kämpften auch Dietrichs Witwe Elisabeth, geb. von Fircks, und ihr Sohn Klaus von Korff. Der Prozess um die Güter von Dietrich Buttlar zog sich über Jahre hin.

Mit der Gründung des Herzogtums Kurland und Semgallen 1561 und der Sicherung der Freiheit des Augsburger Bekenntnisses, wurden nach 24 Jahren die Veränderungen Wirklichkeit, für die sich Dietrich Buttlar und der lutherische Prediger von Tuckum eingesetzt und ihr Leben gegeben hatten.

REFORMATION SUPPORTER DIETRICH VON BUTTLAR FROM TUKUMS (?-1537) AND CĒSIS

Inta Dišlere

idislere@yahoo.com

Summary

Key words: *Buttlar, Reformation, Livonia, Prussia*

Livonia, which was for a long time held under German culture and was the last fortress of the Order of Germany, became the first country outside German territory in which Martin Luther's ideas began to spread. Thanks to direct communication with the West, and location next to the important traffic road, the so called "Light road", the idea of Reformation quickly reached Courland and Tuckum (Tukums). It gained support between Livonia's fief men who were interested in minimizing the authority of the Catholic Church and obtaining possession of bishops' and Orders' lands. Even the manager of Tuckum order castle, Dietrich Buttlar, who rented out lands in Tuckum, Kandau (Kandava) and Segewold (Sigulda) regions, was excited about Luther's ideas and became one of the most active members of the new movement in Courland. On 6 February 1532, fief men, the so-called good men, led by Dietrich Buttlar, concluded an evangelic union with the City of Riga.

New religion brought closer citizens of Livonia and their followers in the Duchy of Prussia, founded in 1525, — the first Protestant state. Obviously, conversation with councillors of Prussia's Duke Albrecht von Preußen (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*, 1490–1568) convinced Dietrich Buttlar that the interests of the representatives of the new religion in Courland and Livonia at large were identical with the interests of the Duke of Prussia. On 4 January 1529, Dietrich Buttlar became the secret servant and active representative of the interests of Duke Albrecht in Livonia, hence — a national traitor from the Order's point of view. Dietrich Buttlar involved also other high-ranking servants of the Bishop and Order in the Duke's secret service.

Dietrich Buttlar supported the arrival of Duke Albrecht's youngest brother, Markgraf Wilhelm von Brandenburg-Ansbach (1498–1563), in Livonia. Wilhelm was chosen as the coadjutor for Thomas Schöning (?–1539), Archbishop of Riga. On 28 September 1530, Dietrich Buttlar welcomed Wilhelm in Tuckum. At that time there was already a priest — preacher of Gospel in Tuckum. D. Buttlar stood by legal and economic changes in Livonia. He reported to Duke Albrecht and his councillors about events in Livonia, provided secret letter exchange between individuals of Prussia and Livonia. Frequently letters reached the hands of Livonia officials.

In the spring of 1537 (before 10 March), following the order by Commander Ernst von Münchhausen of Goldingen (Kuldīga), Dietrich Buttlar was arrested and taken to prison in

Wenden (Cēsis) Castle. The evangelical priest of Tuckum was also imprisoned there. Defence for Buttlar and other arrested prisoners was not spared by the most powerful persons, however, the Master of Order, Hermann von Brüggenei, gen. Hasenkampf (?–1549) remained unrelenting. Several charges were held against Dietrich Buttlar. On 17 April 1537, Dietrich Buttlar was interrogated in the presence of Order officials and vassals and “voluntarily declared and confessed” for his crimes. He stated that he was ready to “take part in a hostile campaign against Livonia”, because he was “against leaders and administration of this country and wants different reigners”.

In the prison of Wenden Castle Buttlar experienced “torture and other heavy measures” and died between 4 and 21 August 1537. The non-identified evangelical priest of Tuckum died before 8 May 1537. Buttlar’s castles, including Schlockenbeck (Šlokenbeka), were confiscated in 1541 and 1544 and the Master of Order, Brüggenei loaned them to Commander Dietrich Schencking (?–before 1573) of Pärnu. Dietrich Buttlar’s eldest brother Johann Buttlar, Amtmann of Pebalgen (Piebalga), raised complaints against this, but without success. Dietrich’s widow Elisabeth, born as von Fircks, also was fighting to reclaim her dowry, as well as her son Klaus von Korff. The court process for inheritance lasted for years.

With the formation of the Duchy of Courland and Semigallia in 1561 and recognition of the denomination of Augsburg as the ruling one, 24 years later changes occurred in Livonia, which had been advocated by Dietrich Buttlar and the priest of Tuckum, and for which they perished.